Pasivna rečenica u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća

Ašpan, Nataša

Master's thesis / Diplomski rad

2011

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:879453

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij
Hrvatski jezik i književnost - Pedagogija

Nataša Ašpan

PASIVNA REČENICA U HRVATSKIM GRAMATIKAMA 19. STOLJEĆA

Diplomski rad

Mentorica: Sanda Ham, prof.dr.sc. u trajnom zvanju

Osijek, 2011.

Kazalo:

Uvod ... 3
Hrvatski jezik u 19. stoljeću ... 4
Zagrebačka filološka škola ... 6
Gramatičari zagrebačke filološke škole ... 9
Vjekoslav Babukić i njegove gramatike ... 10
Osnove slovnice slavjanske narěčja ilirskoga ... 11
Ilirska slovnica ... 12
Antun Mažuranić i njegove gramatike ... 13
Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike ... 14
Slovnica hèrvatska za gimazije i realne škole ... 15
Adolfo Veber Tkalčević i njegove gramatike ... 16
Skladnja ilirskog jezika ... 18
Slovnica hrvatska za srednja učilišta ... 19
Pasivna rečenica u hrvatskim gramatikama 19. stoljeća ... 20
Nazivlje ... 20
Pasivna rečenica ... 21
Vršitelj i trpitelj ... 22
Predikat ... 24
Pasivna rečenica u suvremenim gramatikama ... 36
Zaključak ... 40
Sažetak ... 41
Literatura ... 42

UVOD

Tijekom povijesti i razvoja hrvatskog jezikoslovlja pasivu se pristupalo na različite načine, ovisno o pojedinom autoru. Zadatci su ovog rada dati podatke o gramatikama 19. stoljeća, osnovne biografske podatke o najvažnijim gramatičarima iz tog razdoblja i njihovim djelima, dati definicije pasiva pojedinih autora, proučiti njihova poimanja pasiva i potkrijepiti odgovorajućim primjerima. Temeljna su literatura slovnice zagrebačke škole, Ilirska slovnica[1] Vjekoslava Babukića, Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole[2] Antuna Mažuranića te Skladnju ilirskog jezika[3] i Slovnica hrvatska za srednja učilišta[4] Adolfa Vebera Tkalčevića.

[1] Zagreb, 1854.
[2] Zagreb, 1859.
[3] Zagreb, 2005.
[4] Zagreb, 1876.

HRVATSKI JEZIK U 19. STOLJEĆU

Nametanje mađarskoga i njemačkoga jezika u hrvatske urede i škole te u javni život, koje traje od 1790. do revolucionarne 1848., u Hrvatskoj je urodilo sviješću o potrebi uvođenja hrvatskoga jezika u javne službe, upravu, školstvo i u Hrvatski sabor. Sve je do 1847. latinski jezik bio službeni jezik u hrvatskom Saboru, uspješno sprečavajući da Mađari uvedu svoj jezik. Gajeve *Novine horvatske* i njihov književni prilog *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* od 1835. utrle su put staroj težnji hrvatskih kulturnih radnika i pisaca da se uspostavi i ustanovi jedinstveni jezik za sve Hrvate.[5]

Ilirskim jezikom objedinjen je cjelokupni prostor na kojem žive Hrvati. Dragica Malić u članku *Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja* navodi da „...ilirci žele prevladati rascjepkanost i ujediniti sve narodne snage. Zato, u skladu sa svojom romantičarskom koncepcijom, uvode ilirsko ime kao zajedničko ime svih južnih Slavena, a u jeziku i pravopisu čine ustupke i kompromise, tako da nitko ne nametne samo svoje kao zajedničko.“ (Malić, 1992 : 120.). Kad je ilirsko ime bilo zabranjeno, proces ujedinjenja već je bio završen, a odlukom Sabora iz 1847. da se hrvatski jezik uzdigne na čast diplomatičkog jezika završena je i borba za ime hrvatskoga jezika, koji se tako od toga vremena i počinje nazivati.

Jezičnu situaciju u XIX. stoljeću možemo podijeliti u dva dijela: prvi pripada hrvatskom narodnom preporodu i rezultatima koji su postignuti u to vrijeme, a drugi je dio obilježen jezikoslovnim raspravama među predstavnicima filoloških škola (zagrebačka, zadarska, riječka, hrvatski vukovci). Hrvatske filološke škole nudit će svoja rješenja za probleme koji su ostali nakon preporoda. Ta su se rješenja ticala odnosa prema jezičnoj starini, prema neštokavskim elementima u zajedničkomu književnom jeziku i prema (i)jekavsko-ikavskom dvojstvu. Riječku školu vodio je Fran Kurelac i ona je zastupala mišljenje da bi osnovicu hrvatskoga književnoga jezika trebale činiti sastavnice zajedničke svim slavenskim jezicima. Zadarski je krug vodio Ante Kuzmanić, koji je nastojao da književni jezik bude što bliži pučkom izričaju i branio je štokavsku ikavicu. Držao je da je ona najrasprostranjenija u hrvatskom narodu, da povezuje Dalmaciju, Bosnu i Slavoniju i da je u novije vrijeme na njoj ostvarena značajna književnost.

[5] Više o hrvatskom književnom jeziku u 19. stoljeću u:
Zlatko Vince, 1973. *Različiti pogledi na hrvatski književni jezik XIX stoljeća*, u: Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, sv. 20., Zadar. str. 343. - 357.

Zagrebačka filološka škola branila je standardizaciju koja vodi računa o tome da je hrvatska tradicija tronarječna pa ne treba braniti kajkavskim i čakavskim sastavnicama da kadšto uđu u književni jezik. No ta je škola bila premoćna nad drugim dvjema po osposobljenosti stručnjaka, koji su se zalagali za njezin program i njezin će silazak uslijediti tek kada se pojavi nova skupina, tzv. hrvatski vukovci. Oni su se uključili i u pravopisne i u jezične rasprave te su svoja jezikoslovna gledišta uglavnom usklađivali s onima srpskoga filologa Vuka Stefanovića Karadžića. Znanstveni su vrhunac hrvatskih vukovaca Maretićeva Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika (1899.) i Broz-Ivekovićev Rječnik hrvatskoga jezika (Zagreb, 1901.). Korpus za istraživanja sveli su uglavnom na Karadžićeva i Daničićeva djela, a njihovu tezu o jednom jeziku jednoga naroda s dva imena podržala je khuenovska mađaronska politika. »*Serbokroatizam*« će od tada do naših dana ostati kamen smutnje za hrvatske i srpske filologe i književnike te za svjetsku slavistiku.[6]

[6] Više o hrvatskom književnom jeziku u 19. stoljeću u:
Ljudevit Jonke, 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
Dragica Malić, 1992. *Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja*. Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, sv. 18., Zagreb. str. 119. – 130.

ZAGREBAČKA FILOLOŠKA ŠKOLA

Sanda Ham u knjizi Povijest hrvatskih gramatika navodi da se „razdoblje od ilirizma pa do kraja 19.st. uobičajilo u filološkom smislu dijeliti na tri dijela – ilirsko razdoblje (od 30-ih godina do polovice 19.st.), razdoblje filoloških škola (od polovice 19.st. do 90-ih godina 19.st.), razdoblje pobjede hrvatskih vukovaca (posljednje desetljeće 19.st.).“ (Ham, 2006 : 65.). Filološke su škole dobile naziv prema gradovima u kojima su i iz kojih su djelovali njihovi predstavnici. Fran Kurelac u Rijeci je predstavnik riječke škole, Ante Kuzmanić u Zadru zadarske, a Adolfo Veber Tkalčević u Zagrebu zagrebačke filološke škole. Četvrta filološka škola, škola hrvatskih vukovaca, nosi ime po svom uzoru Vuku Stefanoviću Karadžiću. Gramatike se i slovnice[7] 19. stoljeća razlikuju od gramatika 17. i 18. stoljeća:

1. „načinom svojeg nastanka – nastaju u okviru filoloških škola koje su izdanci političko – kulturnih nacionalnih pokreta pa u skladu s tim nastaju na temelju unaprijed zadanih jezičnonormativnih smjernica, svjesnom i dogovornom normizacijom pripadnika filoloških škola;
2. sadržajem i gramatičkim modelom – rjeđe imaju rječnike i uzorke pisanoga ili usmenoga priopćavanja, redovito imaju dijelove o slovopisu, pravopisu, glasovima, morfologiji, rječotvorbi i sintaksi; padežni model prilagođen je hrvatskome jeziku – sedam padeža u jednini i množini;
3. normativnim rješenjima
    a) zagrebačka škola – književni jezik štokavske stilizacije, preuzet iz prethodnih razdoblja, jekavizira se i postupno osuvremenjuje i to u okviru pojedinačnih normativnih rješenja, a ne načelnih;
    b) hrvatski vukovci – književni jezik gradi se na živom narodnom ijekavskom štokavskom govoru zanemarujući hrvatsku gramatičarsku tradiciju i načelno ju normativno mijenjajući.“ (Ham, 2006 : 66.).

Za razumijevanje poimanja pasiva gramatičara 19.stoljeća, odnosno načina pisanja, potrebno je nešto reći o zagrebačkoj filološkoj školi čiji su oni predstavnici. Zagrebačka filološka škola postigla je svojim nastojanjem velike uspjehe: ujedinila je u pravopisu i jeziku sve Hrvate, koji su dotada bili rascjepkani po pokrajinama i po govorima, udarila je temelj za jezično i pravopisno jedinstvo Hrvata i Srba i otvorila put u budućnost. Zagrebačke gramatike nadostavljaju se na normativna rješenja iz doba ilirizma. „U okviru hrvatskog narodnog

[7] Jezikoslovci koji slijede zagrebačku školu dosljedno u naslovima svojih djela imaju naziv *slovnica*, a jezikoslovci koji slijede vukovsku školu imaju naziv *gramatika*.

preporoda ilirizam je ponajprije politički pokret koji je uz politički program imao i književnonormativni program iz kojeg se razvila i zagrebačka filološka škola.“ (Ham, 2006 : 67.). Njezini predstavnici smatraju štokavštinu dijalekatnim temeljem književnog jezika. Njihov je zadatak da kajkavce i čakavce uvedu u štokavsku zajednicu, da se ujednači književni jezik na cijelom hrvatskom području. Izrazito su obilježje zagrebačke škole stari padežni nastavci jer su zajednički svim trima hrvatskim dijalektima. Njihovo je načelo: *Piši kao što dobri pisci pišu*, jer pri normiranju polaze od pisane hrvatske tradicije.[8]

Tablica 1. Norme zagrebačke filološke škole[9]

gramatički model	imeničke se sklonidbe dijele prema nastavku u genitivu jednine lokativ je šesti padež, instrumental sedmi
nazivlje	slovnica, samostavnik, pridavnik, brojnik, zaime, glagolj, glagoljna osoba, prošlo vrieme, predlog, veznik, uzkličnik ili umetak, prislov
slovopis	tj, ć = ć; dj, gj = đ (dž samo u Babukića)
pravopis	morfonološki (prema Babukićevu načelu: Piši za oči, govori za uši)
fonologija i fonetika	dugi je odraz jata fonem, dvoglasnički i jednosložni četveronaglasni sustav (samo u Babukića tronaglasni), dugouzlazni^, dugosilazni ´
morfologija	u imeničkom genitivu množine bilježi se h: G mn. jelen-ah, konj-ah, sel-ah, žen-ah, stvar-ih
	u D L I množine nesinkretizirani su nastavci: D mn. jelen-om, konj-em, sel-om, žen-am, stvar-im L mn. jelen-ih, konj-ih, sel-ih, žen-ih, stvar-ih I mn. jelen-i, konj-i, sel-i, žen-ami, stvar-mi
	D I dvojine u svih imenica s nastavcima –ima, -ama: jelen-ima, konj-ima, sel-ima, žen-ama, stvar-ima
	zanaglasni akuzativ jednine zamjenice *ona* glasi *ju*
	pravilan raspored navezaka u zamjeničko – pridjevnoj sklonidbi G jd. sam-oga, žut-oga D jd. sam-omu, žut-omu L jd. sam-om, žut-om I jd. sam-im, žut-im
	preporuka o sklonjivosti brojeva dva, oba, tri, četiri i u brojeva dva i oba, dvije i obje razlikuje se rod: dvaju i dviju, dvama i dvjema
	glagolski pridjev sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: *prikazujuća* slika, *prikazujuće* slike
	futur egzaktni: bit ću kopao

[8] Više o zagrebačkoj filološkoj školi i njezinim predstavnicima u:
Ham, 2006. : 65. – 124. str.
Zlatko Vince, 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika : lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Matica hrvatska, Zagreb;
Branka Tafra, 1995. *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.

[9] Tablica je preuzeta iz: Ham, 2006. : 70 str.

sintaksa padeža	*prema* i *protiv* slažu se s dativom, *mimo* se slaže s genitivom

U navedenoj se tablici vidi da predstavnici zagrebačke škole koriste naziv *slovnica*. Tada je, u 19. stoljeću, gramatikom smatran jezični sustav, a slovnica je djelo koje opisuje gramatiku nekog jezika. Poštuju norme zagrebačke škole. Zagrebačka je škola zagovarala u imeničkom genitivu množine morfem *–ah*, npr. *mnogo jelenah, mnogo ženah, mnogo selah*. Poštivanje se norme vidi u samom Veberovom naslovu poglavlja o pasivu koji glasi *O passivnih izrekah*, a u tablici se može vidjeti da se prema normi zagrebačke škole treba koristiti nesinkretizirani nastavak *–ah*. U spomenutom naslovu to i dokazuje riječ *izrekah*. Ljudevit Jonke u knjizi Hrvatski jezik u XIX. I XX. stoljeću navodi da Mažuranić brani genitiv na *–ah,* „u Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika god. 1839., ovim rječima: Genitiv na ah je najpravii, budući da je pri najvećoj strani Naroda Ilirskoga u običaju, i zato se ima svaki učeni Ilir starati, da se ne samo u pismu, nego i u razgovoru na njega priuči.“ (Jonke, 1971 : 111.). Babukić smatra da je pisanje slova **h** u pismu obavezno. Ali za razliku od Vebera i Mažuranića, Babukić u G mn. osim nastavka –**ah** dopušta oblik na –ø, a za imenice m.r. a-vrste još propisuje –ov i -ev. Pobijajući izrijekom opravdanost novih imenskih oblika u množini i uvodeći za gen., dat., lok. i instr. množine stare oblike (*jelenah, jelenom, jelenih, jeleni*), Babukić to opravdava općim duhom slavjanskoga jezika i praksom starijih hrvatskih pisaca: „Mi moramo, ako ne želimo tumarati u mraku, takova pravila iznajti, koja se sa občinskim duhom slavjanskoga jezika sudaraju. Dokančanja *om* i *em* u 3. padežu višebroja odgovaraju občinskom pravilu slavjanskoga jezika: tako n. p. čitam u Katančića... Kačića... Vitezovića.“ (Jonke, 1971 : 89.). Pri odabiranju odlučuje dakle ne samo narodni, nego i dotadašnji književni jezik hrvatske književnosti.

GRAMATIČARI ZAGREBAČKE FILOLOŠKE ŠKOLE

Proučavatelj Zagrebačke škole, Ljudevet Jonke, navodi da se „među profesorima zagrebačke (sada Klasične) gimnazije u „ilirsko“ doba ističu tri predstavnika ugledne Zagrebačke filološke škole: Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i Adolfo Veber Tkalčević. Prva dvojica bili su najuži suradnici Ljudevita Gaja, vođe ilirskog pokreta, pravopisnog i jezičnog ujedinitelja ne samo Hrvata, nego i Srba. Treći je potekao iz njihova kruga i kao vjerni sljedbenik njihov u jezičnim pitanjima preuzeo njihovo djelo, njegovao ga, unapređivao i branio od svih napadaja. Njihovo se djelovanje odvijalo u vremenu, kad se shvaćalo, da je jezik najveća narodna vrednota i da se domovina prostire donde, dokle se prostire jezik. A jer je pravo hrvatskoga narodnoga jezika tada bilo ugroženo u vrlo velikoj mjeri, držalo se opravdano, da je ugrožen sam narodni bitak. Među najboljim poznavateljma pravilne (slavonske) štokavštine bio je u Gajevu krugu nesumnjivo Babukić, koji se već tada bavio gramatičkim pitanjima, pa se radi toga doskora i istaknuo kao službeni gramatičar „ilirskoga“ narječja. U to doba se u službenim krugovima s prezirom gledalo na hrvatski jezik. Tada je latinski jezik bio *lingua academica*, madžarski jezik *lingua patria*, a hrvatski jezik *lingua exotica*.“ (Jonke, 1971 : 129.). I baš u to doba Antun Mažuranić dobiva kao suplent g. 1835. dozvolu, da na zagrebačkoj gimnaziji predaje po dva sata tjedno hrvatski jezik i književnost učenicima viših razreda, a da ta predavanja mogu i drugi polaziti. Kao rezultat tog praktičnog rada, a u brizi za što većom koristi za učenike, nastalo je i djelo Antuna Mažuranića Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike, kojem je prvo izdanje izašlo 1839., a drugo 1842. godine. U predgovoru tog udžbenika Mažuranić s bolom ističe kako je naš narod tako nesretan da još nema nikakve narodne škole u kojoj bi mladež vježbala svoj materinji jezik.

V. Babukić postaje profesorom hrvatskog jezika na zagrebačkoj gimnaziji 1850. g. Uvjeren je da je pisanje po novoštokavskom narječju namijenjeno samo Srbima, pisanje slovenskim jezikom samo Slovencima, a pisanje ilirskim jezikom po ilirskoj koncepciji i Hrvatima i Srbima i Slovencima. Gaj, Mažuranić i Babukić žele stvoriti književni jezik za sve južne Slavene, ne samo za Hrvate. Poslije Babukića i Mažuranića brigu o jeziku preuzeo je Adolfo Veber Tkalčević koji je s oduševljenjem preuzeo sve koncepcije iliraca o slavenskom bratstvu, o južnoslavenskom jedinstvu i o zajedničkom književnom jeziku za sve južne Slavene.

VJEKOSLAV BABUKIĆ I NJEGOVE GRAMATIKE

Branka Tafra je u monografiji *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić* sažela sve o životu i radu jezikoslovca Vjekoslava Babukića. Vjekoslav je Babukić rođen 16.lipnja 1812.g. u Požegi. U Zagreb dolazi 1830.g., iste godine kada izlazi *Kratka osnova horvatsko – slavenskoga pravopisanja*, knjižica u kojoj je Ljudevit Gaj izložio svoj prijedlog grafijske reforme. Babukić se u Zagrebu našao u krugu mladih hrvatskih intelektualaca koji početkom tridesetih godina imaju razrađen program za književno i jezično ujedinjenje hrvatskih krajeva, a potom i svih južnoslavenskih krajeva pod ilirskim imenom. Završio je pravo 1832. godine u Zagrebu, potom se zaposlio u struci, ali već te godine počinje na Gajev nagovor pisati gramatiku. Godine 1836. postaje tajnik Čitaonice ilirske, a 1842. prvi tajnik Matice ilirske. Na svoj rođendan 1846. godine Vjekoslav Babukić imenovan je prvim profesorom hrvatskog jezika na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji. Njegovo je prvo predavanje bilo jedan korak bliže službenom proglašenju hrvatskoga jezika diplomatičkim jezikom, što će se zbiti već 1847. godine. S Ljudevitom Gajem smatra se tvorcem latiničnoga slovnog sustava kojim Hrvati i Slovenci pišu i danas. Napisao je tri hrvatske gramatike, nekoliko rasprava o pravopisu, jednu prigodnu pjesmu, nekoliko predgovora u izdanjima starih hrvatskih pisaca, a s Antunom Mažuranićem dopunio Ilirsko-nemačko-talianski mali rečnik Josipa Drobniča. Prva od tri gramatike pod nazivom Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga prva je općehrvatska gramatika na kojoj se osnivala književnojezična norma pedesetak godina, izdana 1836. godine, prevedena na njemački jezik 1839. godine i talijanski 1846. godine. Druga gramatika izašla je na njemačkom i na talijanskom jeziku uz Drobnićev rječnik 1849. godine. Kao gramatičar utemeljio je fonetiku kao znanost i izgradio fonetsko nazivlje te prvi dosljedno razlikovao glas od slova. Od njega smo usvojili riječi slovnica, jezikoslovac, samoglasnik, suglasnik, naglasak, štokavsko, kajkavsko, čakavsko narječje itd. Bavio se etimologijom koju on naziva korjenoslovlje te je u Ilirskoj slovnici dao prvi hrvatski etimološki rječnik novijega doba.[10] Kao Požežanin i Slavonac bitno utječe na stvaranje štokavskog književnog jezika u Zagrebu koji je bio pretežno kajkavska sredina. Umro je u Zagrebu 1875. a Braća hrvatskog zmaja su 1911.g. na Babukićevoj rodnoj kući u Požegi dala postaviti spomen ploču na kojoj je brončani medaljon s njegovim likom, rad slikara Miroslava Kraljevića.[11]

[10] Branka Tafra, 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Matica hrvatska, Zagreb.

[11] http://books.google.com/books?id=52VTbGsrPxkC&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, 10.06.2011. – digitalna inačica Babukićeve slovnice.

OSNOVE SLOVNICE SLAVJANSKE NARĚČJA ILIRSKOGA

U proučavanju starih hrvatskih gramatika treba utvrditi utjecaje različitih pogleda na jezik, u kojoj su mjeri gramatičari uočili osobitosti hrvatskoga jezika koje nisu svojstvene drugim jezicima, zatim koje su gramatičke kategorije i funkcije zapazili i na koji su ih način opisali. Središte takva opisa bit će gramatike Vjekoslava Babukića, glavnoga jezičnog kodifikatora iz vremena ilirskog preporoda, vremena u kojemu je izdano više gramatika nego u cjelokupnom prethodnom razdoblju ili u 20. stoljeću, a koje su većinom nastale kao odjek na poticaj što ga je učinila prva Babukićeva gramatika Osnova slovnice slavjanske narèčja ilirskoga 1836. godine, međašne godine u povijesti hrvatskoga jezika, kada konačno Hrvati izabiru između dvaju književnih jezika onaj štokavski kao općenacionalni književni jezik.[12] Babukićeva Osnova prva je zagrebačka gramatika i nastala je u razdoblju ilirizma. Tiskana je u nastavcima u Gajevoj *Danici ilirskoj*, od 10. do 15. broja 1836. godine, ali iste godine izlazi i kao zasebna knjižica u nekoliko stotina primjeraka. Osnova je jezično ostvarila ono na što su se politički pozivali ilirci, a to je na ujedinjenje svih Hrvata. Iako je ilirizam poznatiji po svojoj sveslavenskoj ideji, u zagrebačkim slovnicama sveslavenstva nema, nego je ondje u konkretnim normativnim rješenjima hrvatski jezik, a tako je i u Babukića.

Osnova je podijeljena u 3 poglavlja i 49 točaka. Opis u njoj obuhvaća slovopis, glasove i glasovne promjene, naglasak i morfologiju, a jedna je točka posvećena redu riječi.

Zadaća je Babukićeve slovnice nastaviti tradiciju, odnosno povezati ilirske jezične smjernice sa starijim jezičnim razdobljima, povezati kajkavce, čakavce i štokavce u zajedničku štokavštinu. Tu je svoju zadaću ispunila. Postala je općehrvatska, prihvaćena u svih Hrvata. U tome su pomogli i prijevodi na njemački i talijanski. Do pojave je Mažuranićeve Slovnice hèrvatske 1859. Babukićeva Osnova slovnice bila temeljna slovnica zagrebačke škole i temeljni priručnik iz kojega se učio hrvatski jezik. Tafra smatra da je pojava Osnova slovnice slavjanske narěčja ilirskoga imala veliko značenje: „Ona stoji na početku jednoga po mnogo čemu burnoga razdoblja i poticajno djeluje na ostale gramatičare polovicom 19.st... Babukićeva gramatika otvara put hrvatskim gramatikama pisanim hrvatskim jezikom, koje su u prvom redu bile namijenjene upotrebi u školama.“ (Tafra, 1993 : 21.).

[12] Branka Tafra, 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*. Matica hrvatska, Zagreb.

ILIRSKA SLOVNICA

Prva je i jedina potpuna hrvatska slovnica Ilirska slovnica Vjekoslava Babukića koja obuhvaća više nego suvremena gramatika jer ima i dio o slovopisu i pravopisu. Slovnica je tiskana 1854. godine u Zagrebu. Iako napisana na službeni poziv, „Preuzvišeni gospodine, svietli bane!“ (Babukić, 1854.), nikada nije postala službenom jer nije dobila dopuštenje za upotrebu u školama. Veber se protivio školskoj upotrebi Slovnice:

„Pisac kan da nije imao pred očima, čemu će služiti njegovo djelo, pak mu se unj uvuklo mnogo toga, što će za mladež male gimnazije biti suvišno, nekoristno i težko shvatljivo, ako ne posve nerazumljivo. Posve suvišnimi držim mnoge opazke, kojimi pisac hoće da dokaže valjanost njekih oblikah. Dužnost bi mu bila, tako u pravilih predočiti ilirski jezik, kako se danas u naših krunovinah govori, a ne raztresati pozornost mladeži takovimi opazkami; mladež treba stalnih pravilah... iz istoga su razloga suvišne i one bezbrojne razlike jezika, što je pisac iz pojedinih selah uzeo: u školi treba učiti književni jezik, a ne provincializme, osobito ako su pogrješni.“ (prema: Ham, 2006 : 77.).

U *Predgovoru* Babukić govori o postanku Slovnice, svom jezikoslovnom radu, djelima i uzorima. U *Uvodu* donosi tadašnji suvremeni pogled na slavenski jezik. Poslije Uvoda slijede tri glavna dijela:

Dio pervi. Glasoslovje (podjela glasova na samoglasnike i suglasnike, opis glasova, popis slova, glasovne promjene, naglasak).

Dio drugi. Rěčoslovje (etimologija, tvorba riječi, morfologija s prijedložnim izrazima).

Dio tretji. Stavkoslovje (sintaksa rečenice, rečeničnih dijelova, semantika i sintaksa padeža i glagolskih oblika, atributna sročnost) i

Zaglavak (o pravopisu i slovkoměrju - metrici).

Bez obzira na kritiku i neprihvaćenost, *Ilirska slovnica* je štokavska slovnica sa svim obilježjima zagrebačke norme.

ANTUN MAŽURANIĆ I NJEGOVE GRAMATIKE

Antun Mažuranić rođen je 13.lipnja 1805. godine u Novom Vinodolskom. Stariji je brat Ivana i Matije te stric Matijina sina Vladimira, koji je postao poznat kao Fran. Kuća im je bila jedna od bolje stojećih i uglednijih među pučkima. U Novome je to bila još živa usmena epika, mnogo se čitao Katičić pa su braća Mažuranići rasli u prožimanju domaće čakavske i štokavske epske jezične izražajnosti. Svi su bili književnici, a jedini se posvetio jezikoslovlju. Diplomirao je na Pravoslovnom fakultetu. Uz Vjekoslava Babukića i Adolfa Vebera Tkalčevića, jedan je od najznačajnih predstavnika zagrebačke filološke škole. Bio je jedan od bližih suradnika Lj. Gaja i ilirskog pokreta. Sudjelovao je u različitim časopisima. 1845.g. se natječe za prvu katedru horvatsko – slavonskoga jezika, na koju je izabran Vjekoslav Babukić. Djelo koje je u velikoj mjeri obilježilo i potvrdilo Mažuranićevu filološku orijentaciju je Zakon vinodolski od lěta 1280. Baveći se priređivanjem starijih hrvatskih književnih djela, Mažuranić je sukladno svojem nastavničkom i predavačkom radu rezultate svojih filoloških istraživanja nastojao učiniti prezentnima gimnazijskim učenicima, ali i širem krugu čitateljstva. Kao gimnazijski nastavnik bavio se i gramatikom. Počeo je s usporedbom hrvstskoga jezika s latinskim. Tako je objavio knjgu Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike 1839. godine u Zagrebu. Glasove i oblike hrvatskoga jezika opisao je u knjizi Slovnica hrvatska tiskana 1859. godine, djelo koje je odigralo važnu ulogu u oblikovanju hrvatskoga književnoga jezika. Umro je 18.prosinca 1888. godine.[13]

[13] Više o životu i djelima Antuna Mažuranića vidjeti u: Sanda Ham, 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb; Antun Mažuranić, 2005. *Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (pretisak izdanja iz 1859.), Zagreb. i Milan Moguš, 1978. *Antun Mažuranić.* Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb.

TEMELJI ILIRSKOGA I LATINSKOGA JEZIKA ZA POČETNIKE

Antun Mažuranić, brat puno slavnijeg bana pučanina Ivana Mažuranića, u razdoblju buđenja svijesti Hrvata o vlastitom jeziku pod utjecajem iliraca piše Temelje ilirskog i latinskog jezika za početnike. Temeljima namjenjuje samo jednu, osnovnu zadaću: dokazati da je hrvatski jezik ne samo jednakovrijedan kao latinski nego i vredniji od njega, da je došlo vrijeme da hrvatski jezik uđe u javni život i svijest Hrvata. Mažuranić postaje 1835. god. profesorom na Pravoslavnoj akademiji, gdje predaje na hrvatskom jeziku književnost i gramatiku pa to stečeno iskustvo upotrebljava u pisanju Temelja.

Temelji ilirskog i latinskog jezika za početnike pisani su po tadašnjem običaju kao gramatika narodnog jezika uspoređujući ga s latinskim jezikom. Zato se kaže da su Temelji poredbena hrvatsko-latinska gramatika. Poučen iskustvima s predavanja Mažuranić piše svoju gramatiku u formi pitanja i odgovora, stoga u njegovoj gramatici pronalazimo 242 pitanja i isto toliko odgovora. Moguš *Temelje* naziva prvim ilirskim udžbenikom.

Temelji sadrže nekoliko dijelova: *Orthoepia* ili *Pravočitanje*, *Orthographia* ili *Pravopis*, *Etymologia* ili *Rěčih izpitivanje*, *Syntaxis* ili *Rěčih slaganje*, *Prosodia* ili *Glasoudaranje*. Od svih spomenutih pet prevedenica danas se upotrebljava samo pravopis. Prema njegovim riječima, *Temelje* je pisao služeći se i preuzimajući podatke iz dviju gramatika: Babukićeve Osnove slovnice slavjanske i Billrothove Lateinische Schulgrammatik für alle Klassen. Preko nastave latinskoga jezika Temelji su pomalo uvodili hrvatski jezik u školske klupe normiran već u Babukićevoj Slovnici – jekavsku štokavštinu sa svim obilježjima ilirske, zagrebačke književnojezične norme.

SLOVNICA HÈRVATSKA ZA GIMAZIJE I REALNE ŠKOLE

Kao i Babukić i Mažuranić je nastavio svoju gramatičarsku djelatnost u razdoblju zagrebačke filološke škole pa je 1859. objavio u Zagrebu Slovnicu Hèrvatsku koja je, za razliku od Babukićeve Ilirske slovnice, bila vrlo dobro prihvaćena (u deset godina objavljena je u četiri izdanja), iako je i ona tiskana o vlastitu trošku jer Mažuranić nije htio kratiti poglavlja o naglascima koje je Ministarstvo bogoštovlja i naukah proglasilo preopširnim. U toj se gramatici opisuje (novo)štokavska jekavština kakvu je zagovarala zagrebačka škola. Mažuranić izrazito insistira na štokavštini i u njegovoj gramatici uglavnom nema elemenata miješanja narječja, za što su inače predstavnici zagrebačke filološke škole bili optuživani (da propisuju umjetni, knjiški jezik). Slovnica će osobito postati poznata po vrlo opširnom i dotad najpotpunijem opisu novoštokavskih naglasaka, u kojem se polazi od postavke da je štokavska akcentuacija izvedena iz starije čakavske, ali isto tako i po poglavlju o tvorbi (Tvorenje pregibivih rěčih), koje je bez sumnje dotada najbolji i najpotpuniji opis tvorbe hrvatskoga (ilirskoga) jezika. Mažuranić čak donosi i danas aktualna pravila o distribuciji naglasaka. U Slovnici je mješovita uporaba latinskih i hrvatskih naziva jer je autorova namjera bila da gramatika bude korisna i dostupna ne samo učenicima u gimnazijama nego i u realnim školama. Slovnica je pisana morfonološkim pravopisom i slovopisom, uz rogato **e** piše se i **èr**. Iako je bila namijenjena školskoj upotrebi, to je znanstvena slovnica jer ima takav pristup građi, odnosno njegovi su opisi mogli nastati samo istraživanjem, npr. opis naglasnog sustava. Nazivlje je uglavnom usklađeno s Babukićevom Ilirskom slovnicom. Slovnica ima četiri dijela:

1. Glasoslovje (slovopis, pravopis, glasovi i glasovne promjene, prozodija) - opis u kojem u potpunosti nije razlučeno poimanje glasova i slova,
2. Pregibanje rečih (morfologija promjenjivih riječi),
3. Tvorenje pregibivih rečih (tvorba promjenjivih riječi),
4. O česticah (nepromjenjive riječi).

Slovnici nedostaje sintaksa, ali s Veberovom je Skladnjom činila zaokruženu cjelinu gramatičkog opisa hrvatskog jezika. Slovnica je preteča suvremenih gramatičkihh opisa i ima posebnu vrijednost u promišljanju o jeziku.

ADOLFO VEBER TKALČEVIĆ I NJEGOVE GRAMATIKE

Adolfo Veber Tkalčević, rođen je 15. svibnja 1825. godine u Bakru, a umro 6. kolovoza 1889. godine u Zagrebu. Osnovnu je školu završio u rodnom gradu, gimnaziju u Rijeci pa se upisao na zagrebačko sjemenište. Poslan je na studij teologije u Peštu, a nakon povratka ubrzo se zaredio. Tijekom 1848. godine objavio je u Horvatsko-slavonsko-dalmatinskim novinama dva članka u kojima se zalaže za reforme u Crkvi i izjašnjava protiv celibata. Time se zamjerio biskupu koji ga šalje u Dubovac na mjesto kapelana. U jesen 1849. godine postaje suplentom na zagrebačkoj gimnaziji, a 1851. godine odlazi u Beč. Tamo polaže učiteljski ispit iz slavistike te latinske filologije i povijesti Grka i Rimljana. Uz studij, sastavio je i prvu hrvatsku čitanku pod naslovom Čitanka hrvatska za male gimnazije, izašla 1852. godine. Nakon povratka sa studija, postaje učitelj u zagrebačkoj gimnaziji. Te godine, 1852. uvodi se i nastava na hrvatskom jeziku pa Veber počinje pisati školske knjige. Od 1852. do 1867. godine, objavio je, zajedno sa spomenutom čitankom, deset školskih knjiga[14], od kojih su četiri gramatike.

Osim pisanju školskih knjiga, posvetio se i popularnoznanstvenoj obradi hrvatskog jezika. Veber je bio i član JAZU, kanonik zagrebačke prvostolne crkve, ravnatelj zagrebačkog sjemeništa, nadzornik osnovnih škola te ravnatelj zagrebačko plemićkog samostana. On je čitav život neumorno pisao, u skladu sa svojim mladenačkim poklicima tiskanim 1847. godine u *Danici*: „Pisati knjige! Knjige neka nam kao iz neba cure!“. U neumornom je radu i proveo posljednje godine života, uređujući i pripremajući za tisak vlastita djela, o svom trošku. Tako je postupio zato što se njegova djela nisu više gotovo uopće čitala, a on sam bio je napušten i zaboravljen. Djela je dao tiskati za buduće naraštaje, jer je bio uvjeren da će ga oni bolje razumjeti nego naraštaji njegovih učenika i nasljednika.[15]

Veber je jedan od najsvestranijih znanstvenih, kulturnih i uopće javnih djelatnika u hrvatskome devetnaestom stoljeću. Bio je vrlo plodan jezikoslovac, putopisac, pripovjedač,

[14] 1. *Čitanka za porabu dolnje gimnazije*, Beč, 1852.
2. *Latinska čitanka za II. razred po Mavri Schinagelu*, Beč, 1853.
3. *Latinska slovnica za male gimnazije*, Beč, 1853.
4. *Skladnja ilirskog jezika za srednja učilišta*, Beč, 1859.
5. *Slovnica hrvatska za 4. razred pučke učione*, Beč, 1860.
6. (s A. Mažuranićem i M. Mesićem) *Čitanka* (u dva dijela) *za gornje gimnazije* (drugom je dijelu Veber napisao i predgovor), Beč, 1860.
7. *Čitanka za prvi i drugi razred dolnje gimnazije*, Beč, 1865.
8. *Čitanka za četvti razred dolnje gimnazije*, Beč, 1867.
9. *Čitanka za treći razred dolnje gimnazije*, Beč, 1871.
10. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, Zagreb, 1876.

[15] Više o Veberovom životu i književnom radu vidjeti u: Pranjković, I., 1993. *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.

kritičar, polemičar, propovjednik, teolog, estetičar, metričar, didaktičar te aktivni političar, pjesnik i životopisac. Najpoznatiji je Veberov jezikoslovni rad. Njegove su najvažnije gramatike Skladnja ilirskog jezika za srednja učilišta i Slovnica hèrvatska za srednja učilišta.[16]

[16] O Veberovoj bibliografiji vidjeti u: Pranjković, 1993 : 99. – 117. str.

SKLADNJA ILIRSKOG JEZIKA

Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije, napisana 1859. godine, prva je hrvatska sintaksa objavljena kao posebna knjiga. Ta činjenica još je važnija ako se uzme u obzir da je dotad područje sintakse u gramatikama bilo dosta zanemareno.[17] Skladnja je zamišljena kao svojevrsni nastavak Mažuranićeve Slovnice hèrvatske i predstavlja za ono vrijeme vrlo dobro osmišljenu i modernu sintaksu. Veber se nije imao na što ugledati pa je uspoređivao latinsko i hrvatsko sintaktičko ustrojstvo. Njegova je sintaksa podijeljena na tri dijela (*odsěka*) pod nazivima Skladnja slaganja, Skladnja dělovanja i Skladnja poredanja te Dodatak.[18] U skladnji slaganja Veber donosi definicije rečenice, dijelova rečenice subjekta i predikata te govori o njihovoj sročnosti. U skladnji djelovanja Veber govori o sintaksi i padežima, prijedložnim izrazima, zamjenicama, brojevima, pridjevima te glagolskim vremenima i načinima. U skladnji poredanja Veber nam donosi pravila o redu riječi, rečeničnih dijelova i rečenica u složenim rečenicama te o razgodcima. Posljednji je dio Skladnje Dodatak o stihotvorstvu, točnije, završava kako sam Veber navodi u uvodu Skladnje, „pravili o pěsničtvu kano jednom od glavnih načinah, kojimi se misli izriču.“ (Veber, 2005: 5.).

Veberova je skladnja i danas zanimljiva, posebno kad je riječ o rečeničnoj tipologiji (osobito o opisu tzv. stegnutih izreka, tj. rečenica), o opisu pasiva ili atributnih konstrukcija. Osim toga Skladnju odlikuju vrlo jasne, kratke i domišljene definicije pojedinih sintaktičkih jedinica i/ili konstrukcija. Veber je kasnije (u Zagrebu 1871.) objavio i potpunu gramatiku hrvatskoga jezika pod naslovom Slovnica hèrvatska za srednja učilišta.

[17] Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje objavio je 2005. godine pretisak *Skladnje*.

[18] Više o *Skladnji* pogledati u: Kurelac, F. dr. 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb. str. 315. - 446.; Ham, S., 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb. str. 89. – 96. Pranjković, I., 1993. *Adolfo Veber Tkalčević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb. str. 18. – 23.

SLOVNICA HRVATSKA ZA SREDNJA UČILIŠTA

Veberova je Slovnica hrvatska za srednja učilišta izašla u tri izdanja. U trećem je izdanju norma hrvatskoga književnoga jezika koja se ustalila sedamdesetih godina 19. stoljeća. Ta je Slovnica potpuna gledamo li i sa suvremenog gledišta jer „obuhvaća fonološko-fonetski opis, morfološki, rječotvorbeni i sintaktički.“ (Ham, 2006 : 93.). Iako suvremene gramatike ne sadrže slovopis i pravopis, Veberova Slovnica sadrži i jedno i drugo. Ono što je važno za *Slovnicu* jest to da je Veber u njoj mijenjao slovopis u skladu s promjenama jezičnih normi u narodu pa je tako u trećem izadnju *Slovnice* izbacio rogato *e* (*ě*) te u dugom slogu pisao *ie*, a u kratkom *je*, a umjesto *èr* piše *r* pa je treće izdanje Slovnice hèrvatske glasilo Slovnica hrvatska. Slovnica se sastoji od dva dijela koji imaju po tri odsjeka:
Dio prvi. Rječoslovje.

Odsjek I. Glasoslovje (slovopis i pravopis, glasovi i glasovne promjene, naglasak)

Odsjek II. Likoslovje (morfologija promjenjivih i nepromjenjivih riječi)

Odsjek III. Tvorenje riečih (tvorba riječi)

Dio drugi. Skladnja.

Odsjek I. Skladnja slaganja (sintaksa rečenice i rečeničnih dijelova)

Odsjek II. Skladnja djelovanja (sintaksa i semantika padeža i glagolskih vremena i načina; pregled zavisnih i nezavisnih veznika što je ujedno i pregled zavisno i nezavisno složenih rečenica; pasiv)

Odsjek III. Skladnja poredanja (slaganje rečeničnih dijelova i rečenica, razgodci, metrika)

Osim Slovnice hèrvatske, Veber je izdao i dvije manje školske slovnice i to jednu latinsku (Latinska slovnica za male gimnazije, Beč, 1853.) i jednu hrvatsku (Slovnica za četverti razred katoličkih glavnih učionah u Carevini austrijanskoj, Beč, 1862.) koja je izašla u devet izdanja, a poznata je još kao i Slovnica za IV. razred pučkih učionah, Slovnica hrvatska za pučke učione i Slovnica hrvatska i pismovnik za pučke učione.

U svojim slovnicama Veber je nastavio jezikoslovnim putem svojih prethodnika Babukića i Mažuranića te osuvremenjuje Mažuranićevu normu te svoja normativna rješenja usklađuje sa suvremenom jezičnom praksom.

PASIVNA REČENICA U HRVATSKIM GRAMATIKAMA 19. STOLJEĆA

Pasiv se u gramatikama 19. stoljeća izbjegavao jer se smatrao suvišnim u hrvatskom književnom jeziku. O pasivnoj su rečenici u tom razdoblju najviše pisali Adolfo Veber Tkalčević te Vjekoslav Babukić i Antun Mažuranić.

NAZIVLJE

Za razumijevanje jezika djela pripadnika zagrebačke filološke škole potrebno je proučiti nazivlje kojima su se koristili. U gramatikama ne postoji ujednačen naziv za fonološku razinu gramatičkoga opisa tako da se u Babukića, Mažuranića i Vebera pojavljuje naziv *glasoslovje* ili u Mažuranića *nauk o slovih*. Do druge polovice 19. stoljeća u hrvatskoj se gramatičkoj literaturi pojmovi *glas* i *slovo* (*pisme*) ne razlikuju.

Tablica 2. Nazivlje u zagrebačkim slovnicama

	Babukić	Mažuranić	Veber	21. stoljeće
Naziv	osoba	osoba	osoba	osoba/lice[19]

[19] U suvremenim gramatikama postoje dileme oko upotrebe naziva osoba/lice. Ono o čemu se raspravlja je porijeklo tih naziva, hrvatsko ili srpsko. Stjepko Težak u knjizi *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni* objašnjava: „Gdjetko misli da **osoba** nije srpska riječ, nego samo hrvatska. Imenica **osob** u značenju *oblik, lik* i prilog **osob** u značenju *odijeljeno, zasebice* nalaze se i u srpskim ispravama pisanima crkvenoslavenskim jezikom. Današnji se srpski književni jezik ne naslanja na crkvenoslavensku jezičnu baštinu onako kako se naslanja suvremeni hrvatski jezik na hrvatsku jezičnu baštinu prethodnih stoljeća. Suvremeni srpski jezik, počinjući Karadžićevom reformom, nije uspostavio odnos prema starim riječima koje bi mogle biti jednako i hrvatske i srpske kako su to činili ilirci i drugi hrvatski pisci u 19.st. Riječ osoba zapisana je u većini starijih hrvatskih rječnika crkvenoslavenske riječi su se i u hrvatskoj pismenosti dugo zadržale, a potom ispale iz uporabe, ali nisu iz srpskoga jezika… Iako različita korijena, po iskonskom se značenju **lice** dodiruje s **osobom**. **Lice** je mlađi lik praslavenske riječi likБ (slika, figura), kojoj je indoeuropski korijen leiq (lice)… Europskom gramatičkom nazivlju bolje odgovara nazivlje Zagrebačke filološke škole: **osoba** (glagolska) i **osobne zamjenice** nego vukovsko **lice** i l**ične zamjenice**.“ (Težak, 1999. : 220., 221., 222.).
„Polemika je o *licu* i *osobi* razvidno je, trajala i prije jednog stoljeća, baš kao i danas. Razlika ipak postoji – danas se koplja lome i pera oštre o opravdanost upotrebe *osobe* u gramatičkom značenju i nazivlju. U ostalim je značenjima *osoba*, semantički obilježena kao +živo i +ljudsko, posve uspješno zamijenila *lice* istih semantičkih obilježja. Tako više nismo lica, osobe smo, nemamo više ličnih karata, ličnih problema i ličnih stavova, nego osobne iskaznice, osobne probleme i osobne stavove... Međutim, zamjenice su još uvijek češće lične nego osobne, morfološka je kategorija u glagola još uvijek lice, a rečenice su lične ili bezlične – znanstveno je nazivlje tvrda utvrda, a kada je o *licu* riječ, tvrdoću duguje i neprekinutoj upotrebi u cijelom 20. stoljeću. Činjenica da upotreba *lica* ima stogodišnju tradiciju, ipak ne govori usuprot upotrebi *osobe*, jer ni *osoba* nije naziv bez tradicije u hrvatskim gramatikama, a poglavito slovnicama. Jednako kao što 20. st. nudi nazivlje utemeljeno na *licu* – lična zamjenica, glagolsko lice, lični i bezlični glagoli, bezlične rečenice, tako 19. st. nudi nazivlje utemeljeno na *osobi* - osobna zamjenica, glagolska osoba, osobni i neosobni glagoli, neosobne rečenice. Korijeni su tom nazivlju u starijem sloju koji se otkriva u Mikalje, Belostenca, Jambrešića... gdje je *osoba* +živo i +ljudsko, a *lice* je –živo i –ljudsko u značenju obraza, lika, slike. Tako je naravno da se lat. *persona* u hrvatskom književnom jeziku 19. stoljeća prevodi kao osoba, pa kada je i u gramatičkom značenju.“ (Ham, 1999. 94.-103.).

	stavak	izreka	izreka	rečenica
	passiv	passiv	passiv	pasiv
	glagolj	glagolj	glagolj	glagol
	jednobroj	jednobroj	jednobroj	jednina
	višebroj	višebroj	višebroj	množina
	zaime	zaime	zaime	zamjenica
	čineći glagolj	tvorni glagolj	aktivni lik/glagolj	aktivni glagol
	tèrpeći glagolj	tèrpni glagolj	passivni glagolj	trpni glagol
	čineće obličje	tvorno obličje	aktivna forma	aktivni oblik
	tèrpeće obličje	tèrpno obličje	passivna forma	trpni oblik
	particip praeteriti passivni	tèrpni particij	particpij perfekta pasivnoga	glagolski pridjev trpni

Babukić je koristio sljedeće nazive u svojim djelima: stavkoslovje, stavak (rečenica), glagolj (glagol), pasiv (pasiv). Mažuranić i Veber također koriste isto nazivlje kao i Babukić: glagolj (glagol), skladnja, passiv (pasiv), rečenica (izreka ili stavak). Budući da Mažuranić nema, odnosno nije sačuvano njegovo *stavkoslovje*, on više govori o tèrpnoj spregi (trpnoj konjugaciji). Dok za pasivni glagol i oblik Babukić i Mažuranić koriste naziv *tèrpeći/ tèrpni*, Veber koristi naziv *passivni*. Možemo zaključiti da je nazivlje u trojice gramatičara zagrebačke škole bilo vrlo izjednačeno.

PASIVNA REČENICA

Kako bi dobila što pregledniju sliku o pasivnim rečenicama, preuzela sam Veberovu definiciju: „U passivnoj izreci stoji akuzativ objekta aktivne izreke u nominativu kano subjekt, a subjekt aktivne izreke ili u instrumentalu ili u genitivu s predlogom *od* i *po*, glagolj

stoji u passivnoj formi u istom vremenu, u kojem je bio u aktivnoj, i slaže se s novim subjektom u svačem.“ (Veber, 2005 : 108.).

„God. 1662. **poče se** predavati filosofia na gimnaziji zagrebačkoj **po dvih professorih.**“ (Veber, 2005 : 108.).

Babukić također govori o pasivu: „Ako se čineći predmet kao subjekt stavka iliti izreke predstavi dělujućim na koi drug predmet: onda biva glagolj čineći, t.j. stoji u činećem obličju n.p. ja te ljubim itd.“(Babukić, 1854 : 234). I dalje navodi: „Ali se može takodjer tèrpeći predmet subjektom stavka načiniti. I onda stoji glagolj u passivu iliti tèrpećem obličju, n.p. *ti bivaš ljubljen* .“(Babukić, 1854 : 234).

I Mažuranić govori o pasivnim oblicima: „Děle se glagolji na više načinah, i to

1. po općem glagoljnom značenju:

a) na tvorne, koji kažu, da tko što gleda

b) na tèrpne, koji kažu, da tko što trpi, tj. da na koji subjekt tudje činjenje prelazi: vidjen sam,

c) na srednje, koji nepokazuju ni činjenje ni tèrpljenje, nego samo mmirno stanje koje osobe i slične stvari.“ (Mažuranić, 1859 : 88.).

Mažuranić i Babukić u svojim djelima govore o pasivnom oblicima više kroz definicije i opise glagola jer Mažuranićeva sintaksa (stavkoslovje) nije sačuvana.

Iz navedenih definicija vidimo da Babukić, Mažuranić i Veber razlikuju aktivnu i pasivnu rečenicu. Dakle, u aktivnoj rečenici subjekt vrši radnju, a u pasivnoj se rečenici vrši radnja na subjektu.

VRŠITELJ I TRPITELJ

Pojmovi su vršitelja i trpitelja ključni pojmovi kada se govori o pasivnoj rečenici, pojmovi bez kojih je nemoguće objasniti odnos pasiva prema aktivu. Babukić, Mažuranić i Veber poistovjećuju semantičko i gramatičko ustrojstvo rečenice, dok je njihovo razlikovanje suvremenoj sintaksi omogućilo jasniji i precizniji pristup pasivu. Ono što u suvremenom jezikoslovlju odgovara pojmu i semantičkom nazivu *vršitelj*, u Babukića, Mažuranića i Vebera je *subjekt*. Vršitelj i trpitelj semantički su dijelovi rečenice, a subjekt i objekt gramatički dijelovi rečenice. Vršitelj i trpitelj postavljaju se u odgovarajući odnos prema subjektu i objektu. Na taj se način, tvrdi Ham, „pasiv opisuje kao ona preoblika temeljnoga rečeničnoga ustrojstva u kojoj semantički dijelovi u aktivu bivaju iskazani jednim gramatičkim dijelovima, a u pasivu drugim, a ta je preraspodjela gramatičkih dijelova prema semantičkima obilježena posebnim morfološkim likom predikata. Taj se odnos obično prikazuje na sljedeći način:

Aktiv: Ceste je zatrpao snijeg. ceste = trpitelj/objekt
snijeg = vršitelj/subjekt
je zatrpao = aktivni predikat

Pasivna preoblika postavlja trpitelja u gramatičku ulogu subjekta, a vršitelja u gramatičku ulogu objekta.

Pasiv: Ceste su zatrpane snijegom. ceste = trpitelj/subjekt
snijegom = vršitelj/objekt
su zatrpane = pasivni predikat.“ (Ham, 1998 : 90., 91.).

Babukić u svojoj Ilirskoj slovnici navodi da je „glagolj u svakom jeziku najvažnia čest govora; jer on uprav naznačuje ili pogovara: što sa subjektom (podmetom) biva, tj. da li je u činećem (aktivnom) ili tèrpećem (passivnom) ili u nijednom od obojega.“ (Babukić, 1854 : 233.). Iz ovog navoda također vidimo da Babukić razlikuje aktivnu i pasivnu rečenicu.

Veber navodi da se pasivna preoblika najčešće izvodi na rečenicama u kojima subjekt nije izrečen.

„Pěsme su već štampane, knjige se po narodu razišle, ljudi jih na hiljade čitali, pa sad sve da se spale, ni ja jih na novo nebih mogao uprav onako skupiti.“ (Veber, 2005 : 108.).

U primjeru subjekt nije izrečen. Dakle, u danoj pasivnoj rečenici nije poznat objekt, odnosno vršitelj je radnje iskazan priložnom oznakom.

Ako je u pasivnoj rečenici izrečen subjekt, izrečen je iz retoričkih razloga, „da se sačuva jedinstvo i blagoglasje izreke“ (Veber, 2005 : 109.).

„God. 1662. **poče se** predavati filosofia na gimnaziji zagrebačkoj **po dvih professorih, utemeljena po Dianeževiću,** kanoniku zagrebačkom.“ (Veber, 2005 : 109.).

Veber nadalje tvrdi da ako nema jasno izrečenog subjekta, upotrebljava se aktivna rečenica, gdje glagol stoji u trećoj osobi množine u muškom rodu, a kao primjere navodi:

„Evo danas**, kažu**, deset danah, po bèlom Skadru sakupio sve po izbor najžeštje junake.“ (Veber, 2005 : 109.).

„Neniči, gdě te **nesiju**.“ (Veber, 2005 : 109.).

Veber također navodi da se subjekt, kao vršitelj radnje u aktivnoj rečenici, u pasivnoj rečenici preoblikuje u prijedložni izraz s *od*.

Babukić u Ilirskoj slovnici navodi da se imenica dodaje glagolu u nominativu kad je u pitanju pasivna rečenica, osobito s glagolima biti, bivati, postati, zvati se, imenovati se itd.

„Lav se imenuje **kralj** svih četveronožnih životinjah.“ (Babukić, 1854 : 360.).

No tu još navodi kako se običnije upotrebljava instrumental bez prijedloga.

„Lav se imenuje **kraljem** svih četveronožnih životinjah.“ (Babukić, 1854: 360.).

Kada je objekt aktivne rečenice, tvrdi Veber, u genitivu partitivnom, „onda ovaj ostaje, a glagolj neimajući nominativa, s kojim bi se slagao, stoji u tretjoj osobi jednobroja srědnjega spola“ (Veber, 2005 : 108.).

„Čega li se nije sijalo na njivi tako razrovanoj?“ (Veber, 2005: 108.).

U članku *Subjekt i izravni objekt u pasivnoj i neosobnoj rečenici*[20] S. Ham smatra: „Iako je subjektivizacija trpitelja, predikatna sročnost, bitno obilježje pasivnih rečenica, u nekim su pasivnim rečenicama predikati u trećoj osobi jednine srednjeg roda nesročni, ali se uz njih redovito potvrđuje slavenski ili dijelni genitiv,“ a o tome govori i Veber, „U oba je slučaja riječ o izravnim objektima koji su zamjenjivi akuzativom. Slavenski je genitiv zamjenjiv bez promjene značenja..., ali je dijelni genitiv zamjenjiv sintaktički, a ne i semantički.“ (Ham, 2005 : 58.).

Uskoro je prepečeno **krumpira**.

Uskoro je prepečen **krumpir.** (Ham, 2005 : 58.).

Imenica u akuzativu uz aktivni predikat označuje cjelovitost pojma, a to pokazuje druga rečenica u primjeru, a kada se hoće označiti da imenica znači dio tog pojma, upotrijebit će se partitivni genitiv, kao što je to označeno u prvoj rečenici u navedenom primjeru.

PREDIKAT

Pitanje je vremenske vrijednosti pasivnoga predikata nezaobilazno područje kada se govori o pasivnim rečenicama. Veber u svojoj definiciji pasivnih rečenica kaže: „...glagolj stoji u passivnoj formi, u kojem je bio u aktivnoj i slaže se s novim subjektom u svačem...“ (Veber, 2005 : 108.). Dakle, ishodišna je rečenica aktivna, odnosno, „pri odredbi vremenske vrijednosti pasivnog predikata polazi od vremenske vrijednosti aktivnoga.“ (Ham, 1998 : 93.).

Kada govori o podjeli glagola, V.Babukić u svojoj Ilirskoj slovnici navodi: „glagoli směrajući razděljuju se opet na prelazeće i na neprelazeće. „Činjenje, koje se očituje prelazećim glagoljem, može se predstaviti aktivno (t.j. činećim načinom) ili pasivno (tèrpećim načinom).“ (Babukić, 1854 : 234.).

Mažuranić u svojoj Slovnici hèrvatskoj definira glagole: „Glagolji zovu se rěči koje kažu, da koja osoba ili stvar nešto čini ili tèrpi, ili da se u kakvu mirnu stanju nalazi, n.p. vidim; vidjen sam. (Mažuranić, 1859 : 88.).

I kod Babukića i Mažuranića je ishodišna rečenica aktivna.

[20] Zagreb, 2005.

Veber piše o onome što se nalazi *u običaju*, što narod upotrebljava. On pasivne oblike i određuje povedeći se za latinskom gramatikom: „Neimajući jednostavnoga pasivnog lika, naknadjujemo ga na tri načina:

a) mjesto pasivnog lika uzimamo aktivni s aktivnom izrekom; n. p.

Praesens ind.	laudor	hvale me	laudamur	hvale nas
	laudaris	hvale te	laudatur	hvale vas
	laudamur	hvale ga	laudantur	hvale nje
Imperfekt	laudabar itd.	hvaljahu me itd.		

b) aktivnom liku dodajemo posvuda (osim paticipijah i prislovah): *se*; n. p. kupuju se: emuntur, sie werden sie gekauft itd.

c) paticipiju perfekta pasivnoga dodaju se vremena glagolja *jesam*; vremena, koja su običaju, jesu: imperfektivni perfektivni.

INDIKATIV

Praes.	hvaljen sam itd.	pohvaljen budem itd.
Perf. hist.	hvaljen bih	pohvaljen bih, bi, bismo, biste, biše
Perf. log.		pohvaljen sam
Plusquamp.	hvaljen bijah	pohvaljen bjeh, bješe, bješe itd.,
	ili: sam bio	ili: sam bio
Futur.	hvaljen bit ću	pohvaljen bit ću

POTENCIJAL

Praes.	bio bih hvaljen	bio bih pohvaljen itd.
Futur.	hvaljen budem	pohvaljen budem itd.

OPTATIV

bio hvaljen! bio pohvaljen!

IMPERATIV

budi hvaljen! budi pohvaljen itd.

INFINITIV

biti hvaljen biti pohvaljen

PARTICIPIJI

Perf.	hvaljen, a, o – i, e, a	pohvaljen, a o – i, e, a

PRISLOVI

Praes.	budući hvaljen	budući pohvaljen
Perf.	bivši hvaljen	bivši pohvaljen“ (Veber, 1876 : 74., 75.).

Sanda Ham u članku Pasivna rečenica u Veberovoj Skladnji[21] govori o dva pristupa vremenskoj vrijednosti pasivnog predikata tvorenim glagolskim pridjevom trpnim. „Prema jednom se pristupu vremenska vrijednost sagledava iz same pasivne rečenice i suodnosa u njoj, pa se predikati tvoreni glagolskim pridjevom trpnim razdvajaju na one koji imaju procesualnu, dinamičnu vrijednost i one koje imaju statičnu vrijednost – pasiv stanja. Prema drugom se pristupu vremenska vrijednost pasivnog predikata tvorenoga glagolskim pridjevom trpnim sagledava iz suodnosa s aktivom, odonosno prema mogućnostima preoblike aktivnog predikata u pasivni“ (Ham, 1998 : 90., 91.). Drugi pristup naznačen je u Vebera.

U Vebera se pasivni oblici tvore i pomoću čestice *se* i osobnog glagolskog oblika. Čestica *se* je znak pasivnosti u Vebera, spojena sa svim vremenima indikativa.

„Male **se** škole u Biogradu **umlože**, i **podigne se** velika škola.“ (Veber, 2005 : 109.).

No Veber smatra: „...budući da ta čestica dolazi i sa povratnimi glagolji, zato se ovaj oblik samo onda upotrebljava, kada se po smislu može razuměti, da je glagolj passivni, a ne povratni“ (Veber, 2005 : 109.).

„Miloje nije htio, da jim **se pomogne**.“ (Veber, 2005 : 109.).

A gdje se to ne može razabrati, a treba se upotrijebiti pasivna rečenica, Veber navodi da se treba upotrijebiti oblik s *budem, bivam, bijah* itd.

„Knjige cèrkvene **bijahu** već od najstarijih vremenah pisana ovim (glagolskim) jezikom.“ (Veber, 200 5: 109.).

„Gimnazija **je bila razděljena** na 6 školah.“ (Veber, 2005 : 109.).

Ako postoji izbor između pasiva sa *se* i s participom pasivnim u istom značenju, prednost ima pasiv sa *se*, tvrdi Veber.

I Babukić se povodi latinskom gramatikom u određivanju pasivnih oblika.

„Uprav govoreć Iliri niti neimaju obličja tèrpeća, nego se:

[21] Zagreb, 1998.

a) činečemu obličju dodade čestica *se* po svih načinih i vrěmenih, pa po tome biva tèrpeće obličje.

   n.p. *ljubim se, hvalim se, kudim se*.

   Ali budući da je ovo uprav obličje povratno, s toga se običnie upotrebljava obličje čineće, n.p. město: ljubim se – ljube me (ljudi).

b) uzimaju se pomoćljivi glagolji: *jesam, budem i bivam* s dotičnim pričastjem prošastoga vremena tèrpećega i s tom opazkom, da se pomoćljivo budem uzima s minućimi (i to u pripovědanju) a *bivam* s trajućimi glagolji. *Jesam* upotrěbljuje se samo sa minućimi glagolji i to u sadanjem vrěmenu pokaznoga i veznog načina,

   n.p. *bivam pošiljan (bolje: pošiljaju me); budem poslan i jesam poslan.*

Budući da neprelazeći glagolji neimaju nikakova objekta, koi bi se kao tèrpeći pomisliti mogao i na koi činjenje děluje: s toga i nemogu imati passiva, nego se ukazuje vavěk u činećem obliku, n.p. *skačem, plešem*.

Samo onda, kad je želja, da se očituje ili izrazi kakvo sbivanje, pri kojem se tvoreći iliti čineći subjekt nemože imenovati ili neće da se imenuje, upotrebljuje se tretja osoba takovih glagoljah u tèrpećem obliku sa česticom *se* osobnoga zaimena po načinu neosobnih glagoljah, n.p. *skače se, pleše se,* ili u prošlom vremenu ili u budućem vremenu.“ (Babukić, 1854: 235).

U Babukića se pasivni oblici tvore pomoću čestice se i osobnog glagolskog oblika, ali navodi da je običnija upotreba aktivnih oblika. Pasivni se oblici tvore i pomoću pomoćnih glagola biti i glagolskog pridjeva trpnog. Tu navodi kako se neprelazni glagoli ne mogu zamisliti kao trpni jer nemaju nikakav objekt i koriste se uvijek u aktivnom obliku. A u slučajevima kada se ne želi imenovati subjekt, da se očituje kakvo zbivanje ili želja, koristi se 3. osoba takvih glagola u trpnom obliku s česticom se osobne zamjenice po neosobnim glagolima.

Glagolski pridjev trpni se tvori tako da se osnovi ili „korenu ili karakteristici“ (Babukić, 1854 : 263.) dodaju nastavci t ili n, en, jen i ven.

Na primjer: *da – n i da – t* od glagola *dati*.

Babukić još navodi kako postoje glagoli u sredini, između prelaznih i neprelaznih glagola, a to su povratni glagoli. „Ovi glagoli predstavljaju ili subjektivno činjenje ili stanje kojega subjekta pod vidom někojega čina, koi se k subjektu natrag povratja tim načinom, da se jedan i isti predmet kao subjekt i objekt, t.j. kao čineći i tèrpeći ujedno ukazuje, n.p. *radujem se, veselim se*.“ (Babukić, 1854 : 235., 236.).

Kod podjele glagola Mažuranić u svom djelu navodi sljedeće:

„U hèrvatskom jeziku neima cělokupnih, t.j. iz jedne rěči sastojećih tèrpnih glagoljah (kao što su latinski), nego se opisuju t.j. sastavljaju iz više rěčih i to ili iz tèrpnoga pričestja prošloga

vermena (*vidjen, čitan*) i pomoćnog glagolja (kao u němačkom i talijanskom): *vidjen bivam ili jesam*; ili s povratnim zaimenom *se*: *čita se knjiga.*

2. po naravi čina (děle se glagolji) na prelazne i neprelazne.

a) prelazni su oni, koji znače onakvo činjenje iliti tvorenje, koje prelazi od tvoreće osobe (subjekta) na drugi koji predmet: vidim knjigu. Od svakoga prelaznoga glagolja može se načiniti tèrpni: *knjiga se vidi ili vidjena je*.

Pazi. Tvèrdeći prelazni glagolji imaju predmet pravilno u accusativu, něčni pak u genitivu: *imam knjigu, neimam knjige*.

b) neprelazni znače ili miran stališ koje osobe ili stvari , kao *jesam, stojim* ili pako onakovo činjenje , koje ostaje u činećoj osobi (subjekt): *skačem, idem*. Ovi mogu imati u tèrpnoj slici samo tretju osobu jednobroja, ali neosobnost t.j. bez svakog subjekta: *ide se, skače se*.“ (Mažuranić, 1859 : 88., 89.).

Kako bi bolje razumjeli pasivne rečenice, potrebno je nešto reći i o konjugaciji trpnih glagola. Mažuranić govori o dvjema konjugacijama, aktivnoj i trpnoj. „Od svakog prelaznoga glagola može se načiniti tèrpni s podpunom spregom: a neprelazni sprežu se samo po tvornoj, van što mogu samo 3. osobu jednobroja neosobno imati po tèrpnoj“ (Mažuranić, 1859 : 91.). Dakle, neprelazni glagoli imaju samo aktivne oblike, ali trpni oblik može imati 3. osoba neosobnog glagola. Mažuranić govori da se trpni glagoli opisuju na sva načina:

„1. ili zaimenom *se*, koje se prelaznomu glagolju dodaje;

2. ili pomoćnim glagoljem *jesam*, a kadšto i *bivam*, koje se tèrpnomu participu dodaje.

A. sa zaimenom *se*

Sprega je sasvim jednaka kao i ona povratnih glagoljah.

INIDICATIV

Praesens

Trajno	netrajno
čudim se	začudim se
čudiš se	začudiš se
čudi se	začudi se
čudimo se	začudimo se
čudite se	začudite se
čude se	začude se.

Imperfectum

čudjah se itd. neima ga.

Perf. historicum

čudih se itd. začudih se itd.

Perf. praesentis

čudio sam se itd. začudio sam se itd.

plusquamperfectum

bijah se čudio itd. bijah se začudio itd.

futurum

čudit ću se itd. začudit ću se itd.

futur exactum

bit ću se čudio itd. bit ću se začudio itd.

futur neizvèstni

kad se uzčudim itd. neima ga

fut. exact. Neizvèstni

neima ga kad se začudim itd.

POTENTIAL

Preaesens

čudio bih se itd. začudio bih se itd.

praeteritum

bio bih se čudio itd. bio bih se začudio itd.

OPTATIV

I. stvari moguće

čudio se! itd. (ja, ti, on) začudio se! itd. (ja, ti, on)

čudili se! itd. (mi, vi, oni) začudili se! itd. (mi, vi, oni)

II. stvari nemoguće

Praesens indicativni

o da se čudim itd. neima ga

praesens potentialni

o da bih se čudio itd. o da bih se začudio itd.

praeteritum indicativni

o da sam se čudio itd. o da sam se začudio itd.

praeteritum potentialni

o da bih se bio čudio itd. o da bih se bio začudio itd.

futurum

neima ga o da se začudim itd.

INPERATIV

čudi se ti itd. začudi se ti itd.

Participia

1. praesens

čudeći se, ća se, će se

adverb. čudeći se budući začudjen

2. praeteritum

a) ad. periphrasim

čudio se, čudila se, čudilo se zčudio se, la se, lo se,

b) verum

čudivši se, ša se, še se,

adverb. 1. čudivši se začudivši se

2. budući se čudio budući se začudio.

c) passivae formae

neima ga začudjen, -a, -o.

B. s pomoćnim glagoljem

INDICATIV

Praesens	preporučan sam	preporučen budem
Imperf.	preporučan bijah	
Perf. hist.	preporučan běh	preporučen bih
praes.	preporučan sam bio	preporučen sam
Plusq.	preporučan bijah bio	preporučen sam bio
Fut.	preporučan ću biti	preporučen ću biti
II.	preporučan ću biti bio	preporučen ću biti bio
Fut. neizv. I.	kad budem preporučan	
II.		kad budem preporučen.

POTENTIAL

Praes. bio bih preporučan, preporučen

Praet. bio bih bio preporučan, preporučen.

OPTATIV

I. stvari moguće: bio preporučan! Bio preporučen!

II. stvari nemoguće

Praes. ind. o da sam preporučan, preporučen

potent. o da bih bio preporučan, preporučen

Praet. ind. o da sam bio preporučan, preporučen

potent. o da bih bio preporučan bio, preporučen bio.

INPERATIV

Budi preporučan, preporučen.

INFINITV

1.biti preporučan, preporučen

2. biti preporučanu, preporučenu

PARTICIPIA

1. praes. -

adv. Budući preporučan, preporučen

2. praet. preporučan, a, o preporučen, a, o

adv. bivši preporučan, preporučen. (Mažuranić, 1859 : 113. – 117.).

Mažuranić, dakle, kao i Veber govori o dvama opisima pasivnog predikata. Pasivni predikat se tvori pomoću čestice se i osobnog glagola te pomoću pomoćnog glagola biti i glagolskog pridjeva trpnog, dok Babukić govori o tri načina.

Babukić napominje kako u ilirskom tako i u drugim slavenskim narječjima nema trpnih glagolskih oblika, nego se moraju opisivati kao i u njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku. Postoje tri načina opisivanja:

„1. Sastavivši načine i vrěmena pomoćljiva glagolja jesam ili bivam, bivati za glagolje imperfektivne, a budem, biti za glagolje perfektivne sa participom praeteriti passivi dotičnoga glagolja, n.p.

Indikativ

Praesens.

oblik trajući		oblik minući
jed.br.	jesam ili bivam pozivan, a, o	budem pozvan, a, o
	jesi ili bivaš pozivan, a, o	budeš pozvan, a, o
	jesi ili biva“ pozivan, a, o	bude pozvan, a, o
množt.	jesmo ili bivamo pozivani, ne, na	budemo pozvani, ne, a
	jeste ili bivamo pozivani, ne, na	budete pozvani, ne, a
	jesu ili bivaju pozivani, ne, na	budu pozvani, ne, a

praeteritum simplex

imperfectum	perfectum
jed.br. biah ili bivah pozivan, a, o	bih ili běh pozvan, a, o
2. 3. biâše ili bivaše pozivan, a, o	bi ili běše pozvan, a, o
Množt. biâsmo ili bivâsmo pozivani, ne, a	bismo ili běsmo pozvani, ne, a
biâste ili bivaste pozivani, ne, a	biste ili běste pozvani, ne, a
biâhu ili bivâhu pozivani, ne, a	biše ili běhu pozvani, ne, a.

1. praeteritum compositum

Jed.br. bio, la, o sam pozivan, a, o	pozvan, a, o
si pozivan, a, o	
je on, a, o pozivan, a, o	
množt. bili, le, la smo pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
ste pozivani, ne, a	
su oni, e, a pozivani, ne, a	

2. praeteritum compositum
(plusquamperfectum)

Jed.br. biah bio, la, lo pozivan, a, o	bih ili běh pozvan, a, o
biâše bio, la, lo pozivan, a, o	bi ili běše pozvan, a, o
množt. biâsmo bili, le, la pozivani, ne, a	bismo ili běsmo pozvani, ne, a
biâste bili, le, la pozivani, ne, a	biste ili běste pozvani, ne, a
biâhu bili, le, la pozivani, ne, a	biše ili běhu pozvani, ne, a.

1. futurum (absolutum)

Jed.br. bit ću pozivan, a, o	pozvan, a, o
bit ćeš pozivan, a, o	
bit će on, e, a pozivan, a, o	
množt. bit ćemo pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
bit ćete pozivani, ne, a	
bit će pozivani, ne, a	

2. futurum (exactum)

Jed.br. bit ću bio, la, lo pozivan, a, o	pozvan, a, o

	bit ćeš	bio, la, lo pozivan, a, o	
	bit će on, a, o	bio, la, lo pozivan, a, o	
množt.	bit ćemo	bili, le, la pozivani, a, o	pozvani, ne, a.
	bit ćete	bili, le, la pozivani, a, o	
	bit će on, e, a	bili, le, la pozivani, a, o	

konjuktiv

Konjuktiv se spreže kao i indikativ pridavši samo veznik *da*.

Kondicional

Jed.br.	da sam ja	pozivan, a, o	pozvan, a, o
	da si ti	pozivan, a, o	
	da je on, a, o	pozivan, a, o	
množt.	da smo mi	pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
	da ste vi	pozivani, ne, a	
	da su oni, e, a	pozivani, ne, a	

Pazka. Mèsto *da sam pozivan ili pozvan* veli se i: *da bih bio pozivan ili pozvan*.

Konjugacija pomoćnog glagola biti, prema Babukiću glasi:
bit, a, o, biti, te, ta. (Babukić, 1854 : 276.).
Konjugacija pomoćnog glagola htjeti, prema Babukiću glasi:
hotjen, a, o ili *htjen, a, o.* (Babukić, 1854 : 282.).

Praeteritum

(plusquamperfectum)

Jed.br.	da sam ja	bio, la, lo pozivan, a, o	pozvan, a, o
	da si ti	bio, la, lo pozivan, a, o	
	da je on, a, o	bio, la, lo pozivan, a, o	
množt.	da smo mi	bili, le, la pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
	da ste vi	bili, le, la pozivani, ne, a	
	da su oni, e, a	bili, le, la pozivani, ne, a	

Pazka. Mèsto: da sam bio pozivan ili pozvan, može se reći: da budem bio pozivan ili pozvan itd.

1. futurum (absolutum)

Jed.br.	ako budem pozivan, a, o	pozvan, a, o
	ako budeš pozivan, a, o	
	ako bude pozivan, a, o	
množt.	ako budemo pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
	ako budete pozivani, ne, a	
	ako budu pozivani, ne, a	

2. futurum (exactum)

Jed.br.	ako budem bio, la, lo pozivan, a, o	pozvan, a, o
	ako budeš bio, la, lo pozivan, a, o	
	ako bude bio, la, lo pozivan, a, o	
množt.	ako budemo bili, le, la pozivani, ne, a	pozivani, ne, a.
	ako budete bili, le, la pozivani, ne, a	
	ako budu bili, le, la pozivani, ne, a	

optativ

praesens (imperfectum)

jed.br.	ja bih bio, la, lo pozivan, a, o	pozvan, a, o
	ti bi bio, la, lo pozivan, a, o	
	on, a, o bi bio, la, lo pozivan, a, o	
množt.	mi bismo bili, le, la pozivani, ne, a	pozvani, ne, na.
	vi biste bili, le, la pozivani, ne, a	
	oni, e, a bi bili, le, la pozivani, ne, a	

praeteritum

(plusquamperfectum)

Jed.br.	bio bih bio, la, lo pozivan, a, o	pozvan, a, o
	bila bi bio, la, lo pozivan, a, o	
	bilo bi bio, la, lo pozivan, a, o	
množt.	bili bismo bili, le, lo pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
	bili biste bili, le, lo pozivani, ne, a	
	bili bi bili, le, lo pozivani, ne, a	

imperativ i permissiv

praesens

jed.br. 1. –		
2. budi ti	pozivan	pozvan, a, o
3. budi ili nek bude on, a, o	pozivan	
Množt. 1. budimo mi	pozivani, ne, a	pozvani, ne, a.
2. budite vi	pozivani, ne, a	
3. nek budu oni, e, a	pozivani, ne, a	

Praeteritum

(praesens, praet. i futurum)

Jed.br. bio ili bivao	pozivan, a, o	bio pozvan, a, o
bila ili bivala	pozivan, a, o	bila pozvan, a, o
bilo ili bivalo	pozivan, a, o	bilo pozvan, a, o
množt. bili ili bivali	pozivani, ne, a	bili pozvani, ne, a
bile ili bivale	pozivani, ne, a	bile pozvani, ne, a
bila ili bivala	pozivani, ne, a	bila pozvani, ne, a.

Infinitv

Praesens: bivati pozivan / biti pozvan

Supinum: bivat pozivan / bit pozvan

Gerundiv ili transgressiv praesens: bivajuć pozivan

Gerundiv ili transgressiv praeteriti: bivši pozvan itd.

2. pridavši činećemu glagolju povratno zaime se po svih načinih i vremenih, n. p.

Indikativ

Praesens

oblik trajući	oblik minući
jed.br. pozivam se	pozovem se
pozivaš se	pozoveš se
poziva se	pozove se
množt. pozivamo se	pozovemo se
pozivate se	pozovete se
pozivaju se	pozovu se se

praeteritum simplex

imperfectum	perfectum
jed.br. pozivah se	pozvah se
2. i 3. pozivaše se	pozva se
Množt. pozivâmo se	pozvasmo se
pozivâste se	pozvâste se
pozivâhu se	pozvâše se

3. metnuvši čineći glagolj u tretju osobe množt. broja po svih načinh i vremenih te pridavši Akusativ zaimênah osobnih: mene ili me, tebe ili te; njega ili ga za muž. i sréd. spol; nju ili ju za žen. spol; nas, vas, njih ili ih, n.p.

Oblik trajući		oblik minući	
mene			me
tebe	pozivaju	pozovu	te
njega, nju	pitaju	zapitaju	ga, ju
nas	imenuju	naimenuju	nas
vas	potvaraju	potvore	vas
njih			jih ili ih

Pazka. Ovaj oblik govorenja odgovara posve němačkomu sa česticom *man* (Babukić, 1854 : 311. – 315.).

Trojica predstavnika zagrebačke norme govore da u hrvatskom jeziku nema trpnih glagolskih oblika, nego se opisuju kao u njemačkom, francuskom i talijanskom jeziku. Vidljiv je i utjecaj latinske gramatike.

PASIVNA REČENICA U SUVREMENIM GRAMATIKAMA

U suvremenim se gramatikama hrvatskoga jezika pasiv smatra preoblikom gramatičkog rečeničnog ustrojstva i definira se sljedećim tvrdnjama:

„Pasiv je preoblika koja ni u čem ne dira u rijek, ali mijenja njegov odnos prema rečeničnom ustrojstvu. Ona značenjska jedinica koja se u temeljnoj rečenici uvrštava kao objekt u akuzativu uz prelazan glagol postaje u preobličenoj rečenici subjekt. Na samom glagolu označuje se ta preoblika promjenom oblika. Agens ili vršilac, koji je u temeljnoj rečenici

uvršten kao subjekt, izriče se u pasivnoj preoblici prijedložnim izrazom s *od* ili *po*.“ (Katičić, 1991 : 143.).

„Bijahu osvijetlili prozore.“ (Katičić, 1991 : 144.).

„Prozori **bijahu osvijetljeni**.“ (Katičić, 1991 : 143.).

„Pasiv je preoblika koja mijenja sintaktičke odnose u rečeničnom ustrojstvu s obzirom na sadržaj koji se tim ustrojstvom izriče...Rečenica se preoblikuje u pasivnu tako da se izravni objekt aktivne u pasivnoj mijenja u subjekt, a aktivni se glagolski lik zamjenjuje pasivnim.“ (Barić i dr., 2005: 451.).

„Nastavnici su hvalili dobre učenike.

Dobri **su** učenici **hvaljeni**.“ (Barić i dr., 2005 : 230.).

„Pasiv se u hrvatskom književnom jeziku tvori od prijelaznih glagola česticom *se* ili od aktivnih oblika glagola *biti* ili *bivati* i participa pasivnoga prijelaznih i povratnih glagola.“ (Babić i dr., 2007 : 553.)

„Večeras **je srušen** jablan pored potoka.“ (Babić i dr., 2007 : 503.).

„Glagolska vremena i načini u aktivu načelno su u odnosu sročnosti s imenskim dijelom rečenice (subjektom), koji u pravilu označuje vršitelja radnje. Kad je međutim vršitelj radnje iz bilo kojeg razloga nevažan ili nebitan (kad je u prvom planu predmet zahvaćen radnjom, tj. objekt, kad je vršitelj nepoznat, kad nije poželjno da se spominje i sl.), upotrebljavaju se oblici pasiva.“ (Silić, Pranjković, 2005: 196.).

„Vojska **je spalila** sve kuće u tom selu.

U tom su selu sve kuće **spaljene**.“ (Silić, Pranjković, 2005: 196.).

Iz navedenih se definicija može zaključiti da je pasiv preoblika gramatičkog ustrojstva rečenice. Pored opisa pasivne preoblike, koja se provodi tako da objekt aktivne rečenice u pasivnoj postaje subjekt, aktivni se glagolski predikat zamjenjuje pasivnim, a subjekt aktivne rečenice, ukoliko je iskazan, u pasivnoj postaje priložnom oznakom vršitelja radnje, u hrvatskim se gramatikama još govori o dvjema mogućnostima iskazivanja pasivnoga predikata: *pomoćni glagol biti* + *glagolski pridjev trpni* i *čestica se* + *osobni glagolski oblik* te o trima mogućnostima iskazivanja vršitelja radnje: - od + genitiv

- instrumental bez prijedloga
- po + lokativ

Babukić, Mažuranić i Veber poistovjećuju semantičko i gramatičko ustrojstvo rečenice, dok je njihovo razlikovanje suvremenoj sintaksi omogućilo jasniji i precizniji pristup pasivu. Ono što u suvremenom jezikoslovlju odgovara pojmu i semantičkom nazivu *vršitelj*, u njih je *subjekt*.

Vršitelj i trpitelj semantički su dijelovi rečenice, a subjekt i objekt gramatički dijelovi rečenice.

Sanda Ham u knjizi Školska gramatika hrvatskoga jezika navodi: „Subjekt nije isto što i vršitelj radnje. Subjekt je riječ u nominativu koja može, ali i ne mora označavati vršitelja. Vršitelj označuje onoga tko vrši radnju izrečenu predikatom i može se izreći različitim padežima, pa i nominativom, ili se uopće ne mora izreći.“ (Ham, 2002 : 118.).

Autori *Gramatike hrvatskog jezika* smatraju da se one pasivne rečenice u kojima se navodi vršitelj radnje nalaze u obliku *od + genitiv* ili *od strane + gentiv*.

„Svi će oni biti odlikovani **od strane države**.“ (Silić, Pranjković, 2005 : 196.).

Veber u *Skladnji* ne spominje oblik *od strane + genitiv*.

Katičić, za razliku od Vebera, navodi da se u pasivnoj rečenici kao izraz agensa ili vršitelja rijetko javlja instrumentalni izraz, jer je takav izraz ukočen i u današnjem se stilu izbjegava.

„Udario na pleće lančiće od biserja **Belizarom donesene** iz Ravene.“ (Katičić, 1991: 145.).

Autori *Gramatike hrvatskog jezika* smatraju da ako oznaka za vršitelja radnje u aktivnoj rečenici označuje prouzročitelja radnje, onda se ona u pasivnoj rečenici može izreći instrumentalom.

„Požar je opet zahvatio dijelove Dalmacije.

Dijelovi Dalmacije opet su zahvaćeni **požarom**.“ (Silić, Pranjković, 2005 : 196.).

Kada je u aktivnoj rečenici izražen vršitelj kao subjekt, tvrdi Katičić, u pasivnoj se preoblici prebacuje u prijedložni izraz s *po*, ali da se takvi izrazi rjeđe upotrebljavaju i zvuče knjiški.

„Historičari su oficijelno ispitali taj momenat.

Taj momenat je oficijelno ispitan **po historičarima**.“ (Katičić, 1991 : 145.).

Autori *Gramatike hrvatskog jezika* smatraju da se danas ne preporučuje upotreba prijedloga *po* u pasivnim rečenicama, ali je česta u starijim tekstovima, što potvrđuje Veberovo definiranje pasivnih rečenica.

„Slavonija je bila zaposjednuta **po Avarima**.“ (Silić, Pranjković, 2005 : 232.).

Kao i u Vebera, Babukića i Mažuranića, u suvremenim se gramatikama pasivni oblici tvore pomoću glagolskog pridjeva trpnog i pomoćnog glagola biti te pomoću čestice *se* i osobnog glagolskog oblika. Čestica *se* je znak pasivnosti u Vebera, spojena sa svim vremenima indikativa.

Autori *Hrvatske gramatike* navode da se rečenica može preoblikovati u pasivnu tako da objekt aktivne u pasivnoj rečenici postane subjekt, a aktivnom se glagolskom obliku prijelaznog glagola dodaje čestica *se*:

„**Posazidali su** po dolinama crkve i kaznionice.

Posazidale se po dolinama crkve i kaznionice.“ (Barić i dr., 2005 : 452.).

„U arhivskom materijalu rijetko **nađu** dokaze o duhu.

U arhivskom materijalu rijetko **se nađu** dokazi o duhu.“ (Barić i dr., 2005 : 452.).

Katičić u *Sintaksi* tvrdi da kad subjekt temeljne rečenice nije izrečen, u pasivnoj se preoblici aktivni glagolski oblik može zamijeniti povratnim, kojem se dodaje čestica *se*.

„Strašnim bjesom nozdrve **šire**.

Strašnim bjesom nozdrve **se šire**.“ (Katičić, 199 1: 144.).

Autori *Gramatike hrvatskoga jezika* također navode da se osim pasiva koji se tvori pomoćnim glagolom biti i glagolskim pridjevom trpnim razlikuje i *se* pasiv, koji se tvori česticom se i aktivnim oblicima glagola i da je takv pasiv čest u tekstovima znanstvenoga i administrativnoga stila.

„**Ruši se** zgrada u Paromlinskoj ulici.“ (Silić, Pranjković, 2005 : 197.).

I autori *Glasova i oblika hrvatskoga književnoga jezika* navode da se pasiv tvori i od čestice *se* i aktivnih glagolskih oblika.

„U lugu naime starac nije dopuštao da **se** zvjerad **ubija**.“ (Babić i dr., 2007 : 553.).

Ako postoji izbor između pasiva sa *se* i s participom pasivnim u istom značenju, prednost ima pasiv sa *se*, tvrde autori *Glasova i oblika hrvatskoga književnoga jezika*, a isto to tvrdi i Veber.

Iako je sintaksa u 19. stoljeću bila nerazvijena, u poimanju pasiva trojice gramatičara koji pripadaju tom razdoblju, vidi se bliskost suvremenom poimanju pasiva. Gramatičari 19. stoljeća, kao i suvremeni gramatičari smatraju da treba izbjegavati pasivne rečenice i koristiti aktivne rečenice. Pasivna rečenica nastaje preoblikom aktivne rečenice. Također smatraju da se pasiv tvori samo od prijelaznih glagola i to na dva načina: pomoću čestice se i aktivnog glagolskog oblika te pomoću pomoćnog glagola biti i glagolskog pridjeva trpnog.

ZAKLJUČAK

U prvoj polovici 19. stoljeća Hrvatsku je zahvatio ilirski pokret, poznat i kao hrvatski narodni preporod. Sam je pokret vođen pod ilirskim imenom kako zbog velikih ambicija, tako i zbog toga što je hrvatsko ime tada bilo ograničeno na područje sjeverozapadne Hrvatske. Druga je polovica 19. stoljeća obilježena borbom tzv. filoloških škola, među kojima se ističe zagrebačka. Zagrebačka filološka škola postigla je svojim nastojanjem velike uspjehe: ujedinila je u pravopisu i jeziku sve Hrvate. Nasljednik je ilirskih ideja, a njezini najistaknutiji predstavnici su Vjekoslav Babukić, Antun Mažuranić i Adolfo Veber Tklačević. U ovom se radu analiziralo njihovo poimanje pasiva. Povode se za latinskom gramatikom te smatraju kako u hrvatskom jeziku nema pasivnih oblika nego se opisuju pomoću čestice se i osobnog glagolskog oblika, pomoću pomoćnog glagola biti i glagolskog pridjeva trpnog te govore o trima mogućnostima iskazivanja vršitelja radnje: od + genitiv, instrumental bez prijedloga i po + lokativ. Na kraju se rada donosi usporedba sa suvremenim poimanjem pasiva. Poimanje pasiva u 19. stoljeću blisko je suvremenom poimanju, iako sintaksa u 19. stoljeću nije bila toliko razvijena, odnosno nisu razlikovali semantičko od sintaktičkoga rečeničnoga ustrojstva. No Babukić, Mažuranić, a ponajviše Veber pridonijeli su puno hrvatskom jezikoslovlju svojim objašnjenjem pasiva, jer ni današnje poimanje nije rasvjetljeno u potpunosti.

.

SAŽETAK

U radu se prikazuje poimanje pasiva u gramatičara 19. stoljeća: Vjekoslava Babukića, Antuna Mažuranića i Adolfa Vebera Tkalčevića, istaknutih predstavnika zagrebačke filološke škole. Njihovi se pristupi pasivu opisuju kroz iskazivanje vršitelja i trpitelja radnje te kroz vremensku vrijednost pasivnog predikata. Budući da se pasiv rijetko upotrebljavao u 19. stoljeću, u radu se uspoređuje i sa suvremenim poimanjem pasiva.

LITERATURA

1. Babić, S. i dr., 2007. *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
2. Barić, E. i dr., 2005. *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb.
3. Babukić, V. 1854. *Ilirska slovnica*, Tiskarnica Ljudevita Gaja, Zagreb.
4. Ham, S., 1999. *Osoba, osobno, neosobno*, Jezik, ISSN 0021-6925, volumen 46, Zagreb, str. 94. – 103.
5. Ham, S., 1998. *Pasivna rečenica u Veberovoj Skladnji*, *Riječki filološki dani*, Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa *Riječki filološki dani*, knjiga II., Rijeka. str. 89. – 96.
6. Ham, S., 2006. *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.
7. Ham, S., 2005. *Subjekt i izravni objekt u pasivnoj i neosobnoj rečenici*, *Književna revija* (Osječki jezikoslovci i hrvatisti), vol. 45., br. 3.-4., Osijek, 48. – 64. str.
8. Ham, S., 2002. *Školska gramatika hrvatskoga jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
9. Katičić, R., 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnoga jezika*, HAZU, Zagreb.
10. Kurelac, F. I dr. 1999. *Jezikoslovne rasprave i članci*, Matica hrvatska, Zagreb.
11. Jonke, Ljudevit. 1971. *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Matica hrvatska, Zagreb.
12. Malić, D. 1992. *Pravci razvoja hrvatskoga književnog jezika od ilirskog razdoblja.* Rasprave Zavoda za hrvatski jezik, sv. 18., Zagreb. str. 119. – 130.
13. Mažuranić, A., 2008. *Slovnica hèrvatska za gimnazije i realne škole*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (pretisak izdanja iz 1859.), Zagreb.
14. Moguš, M. 1978. *Antun Mažuranić.* Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb,
15. Pranjković, I., 1993. *Adolfo Veber Tklačević*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.
16. Silić, J., Pranjković, I., 2005. *Gramatika hrvatskog jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
17. Tafra, B. 1993. *Gramatika u Hrvata i Vjekoslav Babukić*, Matica hrvatska, Zagreb.
18. Tafra, B. 1995. *Jezikoslovna razdvojba*, Matica hrvatska, Zagreb.
19. Težak, S. 1999. *Hrvatski naš (ne)zaboravljeni*, Tipex, Zagreb.
20. Veber Tkalčević, A., 2005. *Skladnja ilirskog jezika*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje (pretisak izdanja iz 1859.), Zagreb.

21. Veber Tkalčević, A., 1876. *Slovnica hrvatska za srednja učilišta*, troškom spisateljevim, Zagreb.
22. Vince, Z. 2002. *Putovima hrvatskoga književnog jezika: lingvističko-kulturnopovijesni prikaz filoloških škola i njihovih izvora*, Matica hrvatska, Zagreb.
23. Vince, Z. 1973. *Različiti pogledi na hrvatski književni jezik XIX stoljeća*, u: Radovi Instituta JAZU u Zadru, sv. 20., Zadar. str. 343. – 357.